

ความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ของพุทธศาสนาในอิหร่าน
(บทความนำเสนอในการจัดสัมมนาวิชาชาติ เรื่อง “อิหร่านศึกษา”)

25-26 สิงหาคม 2549

ณ สถาบันเอเชียแปซิฟิก มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร กรุงเทพมหานคร

บทความของฯพณฯ อะมีร์ สะอีด อิลาลี

บุคคลทั่วไปส่วนใหญ่จะมีความเข้าใจว่า ประชาชนอิหร่านไม่เคยมีความสัมพันธ์หรือได้ผูกพันกับพุทธศาสนาหรือบุคคลที่นับถือศาสนาพุทธมาก่อน พุทธศาสนานั้นมีแหล่งกำเนิดจากภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แต่ความเข้าใจและทัศนคติความคิดนี้ในมุมมองของประวัติศาสตร์แล้วยังไม่ถูกต้องนัก เมื่อเราพิจารณามุมมองตามประวัติศาสตร์แล้วจะพบว่า ประชาชนอิหร่านมิใช่เพียงแต่ผูกพันหรือรู้จักมักคุ้นกับพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ดินแดนอิหร่านในอดีตจากหน้าประวัติศาสตร์เมื่อประมาณช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 13 -14 ดินแดนอิหร่านก็เคยอยู่ภายใต้การปกครองของผู้นำที่นับถือพุทธศาสนามาก่อน

การทำความรู้จักชนชาติอิหร่านกับจุดเริ่มแรกของพุทธศาสนานั้น ด้วยความพยายามของพระเจ้าอโศก ผู้ปกครองอินเดีย ท่านเป็นนักค้นคว้าที่มีชื่อเสียงมีชีวิตอยู่ในศตวรรษที่ 3 ก่อนคริสต์ศักราช พระเจ้าอโศก ได้ทำการสังคายนาแนวทางพุทธศาสนาขึ้น และได้เผยแผ่พุทธศาสนาไปทางตอนเหนือของประเทศอินเดียจนถึงอัฟกานิสถาน แม้ปัจจุบัน นักเผยแพร่แนวทางพุทธศาสนาก็ยังเผยแพร่ศาสนาพุทธอยู่ในดินแดนแถบนี้ ด้วยความพยายามของบุคคลเหล่านั้น เมืองต่างๆ ที่ตั้งอยู่ทางตอนเหนือของอัฟกานิสถาน ก็ค่อยๆ เปลี่ยนเป็นศูนย์กลางที่ตั้งของพุทธศาสนาจนแผ่อิทธิพลมายังภูมิภาคตะวันออกเฉียงใต้ของประเทศอิหร่าน และจากดินแดนที่เป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนาก็ได้ปรากฏการสร้างโบสถ์ขนาดใหญ่ขึ้นในเมือง และก็ยังปรากฏอยู่ถึงสมัยการปกครองของราชวงศ์อับบาซียะฮ์ ในประวัติศาสตร์ก็ยังคงกล่าวถึงลักษณะของพระพุทธรูปขนาดใหญ่ที่มีความสูง เมื่อมองจากที่ไกลก็จะเห็นพระทนต์ขององค์พระพุทธรูปที่อยู่ในลักษณะแย้มพระสรวล ในเมืองนี้มีโบสถ์มากกว่า 100 แห่ง และมีพระสงฆ์มากกว่า 100 รูป ซึ่งนับว่าเป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนาที่สำคัญสถานที่หนึ่งที่อยู่ใกล้กับภูมิภาคตะวันออกเฉียงใต้ของดินแดนอิหร่าน จากศตวรรษที่ 1 ก่อนคริสต์ศักราชจนถึงศตวรรษที่ 4 ของคริสต์ศักราชมีกลุ่มชนที่มีชื่อว่า กุขานี (กุยานะ) พวกเขาได้ก่อตั้งระบบราชาธิราชขึ้นในดินแดนภูมิภาคนี้ และเมื่อศตวรรษที่ 2 ของคริสต์ศักราช ศาสนาพุทธก็เข้ามามีอิทธิพล และ กะนิษกะ ก็ถูกสถาปนาขึ้นเป็นกษัตริย์องค์แรก และได้นำศาสนาพุทธเข้ามาเผยแพร่ เป็นแหล่งกำเนิดของพุทธ

ศาสนาและมีวัดวาอารามขึ้นครั้งแรกในดินแดนของอัฟกานิสถาน และดินแดนที่ตั้งของศาสนาพุทธตรงนั้น ก็เป็นที่น่าชื่นชมเป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนาที่สามารถเผยแพร่มาสู่ภูมิภาคอื่นๆ ไม่ว่าจะ เป็นนิกายมหายาน หรือ นิกายหินยาน ซึ่งสองนิกายนี้ก็เผยแพร่มายังประเทศไทย พม่า ศรีลังกา ลาว เขมร ฯลฯ

ในช่วงเวลาดังกล่าว การศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับพุทธศาสนาก็ค่อยๆ มีบทบาทต่อภูมิภาคตะวันออกของอิหร่าน วันเวลาได้เปลี่ยนไปจากการปกครองในอดีต จนทำให้กลุ่มอัชกานที่อาศัยอยู่ในภูมิภาคนั้นได้เปลี่ยนไปนับถือศาสนาพุทธ และมีการแปลคัมภีร์ คำสอนของพุทธศาสนาจากภาษาสันสกฤต เป็นภาษาจีน เพราะได้รับอิทธิพลการช่วยเหลือของชาวจีน และยังสร้างพระพุทธรูปองค์ใหญ่ไว้เป็นสัญลักษณ์ในการบูชา แต่ก็ถูกทำลายลงโดยรับบาตาแลบัน โดยไม่หลงเหลือร่องรอยของกลุ่มชนรัฐบาลกุซอนอีกต่อไป

เมื่ออาณาจักรซัสซานี ในช่วงต้นศตวรรษที่ 3 ได้ก้าวขึ้นสู่อำนาจศาสนาพุทธนิกายหินยาน ได้แพร่เข้าสู่ภูมิภาคตะวันออกของอิหร่าน แต่อาณาจักรซัสซานียะฮ์ ที่เป็นพวกบูชาไฟเดิมของอิหร่านก็พยายามต่อต้านไม่ยอมให้ศาสนาพุทธเข้าไปมีบทบาทในอาณาจักรของตนจนกระทั่งชาห์ปัวร์ ได้รับการสถาปนาเป็นกษัตริย์องค์แรกของอาณาจักรซัสซานียะฮ์.

ในช่วงระยะเริ่มแรกของศตวรรษที่ 3 แห่งคริสต์ศักราช ในช่วงสงครามการต่อสู้ของพวกกุซอนถึงแม้ว่าพวกเขาจะได้รับความพ่ายแพ้ จนเป็นเหตุให้ศาสนาพุทธได้เข้ามามีอิทธิพลมากขึ้นในช่วงระยะเวลา 300 ปีหลังจากบรรดากษัตริย์มาจนถึงสมัยของราชวงศ์ที่มีกษัตริย์นามว่า กุสโร อะนุรจิรวาน ได้มีความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นกับผู้ปกครองของพุทธศาสนา และได้มีความพยายามที่จะนำเอาแนวทางของพุทธศาสนาเข้ามาในดินแดนแห่งอาณาจักรของพระองค์ ซึ่งพระพุทธรูปที่ถูกสร้างขึ้นโดยเฉพาะส่วนประกอบบางส่วนนั้นได้ถูกส่งออกไปจากอิหร่าน ในการมอบของที่ระลึกผ่านไปยังจีน ในดินแดนนี้เองที่บรรดามุสลิมในช่วงแรกๆ ของศตวรรษที่ 7 แห่งคริสต์ศักราชที่ต้องอยู่อาศัยร่วมกับบรรดาพุทธศาสนิก สิ่งที่ไม่ควรลืมก็คือ ในศตวรรษที่ 3 ของคริสต์ศักราช อิหร่านมีผู้ปกครองคนหนึ่งที่มีนามว่า มานี ท่านเป็นผู้มีความรู้และเข้าใจในเรื่องของศาสนาเป็นอย่างดี และการศึกษาของท่านนั้นได้เดินทางไปศึกษาที่ประเทศแถบตะวันตก เมื่อเวลาได้ผ่านล่วงเลยไป ท่านก็เขียนตำราโดยใช้นามว่า ซาห์ปूरگان เป็นภาษาอิหร่านโบราณ ซึ่งได้ระบุเกี่ยวกับเรื่องราวของพระพุทธเจ้าว่า เป็นศาสดาท่านหนึ่งจากบรรดาศาสดาทั้งหลาย เหมือนกับท่านศาสดาอีซา (เยซู) หรือ ศาสดามูซา (โมเสส)

ซึ่งในตำราของท่านได้ให้ความเชื่อและอธิบายถึงคุณลักษณะของพระพุทธเจ้าตบตรองออกผนวช แสวงหาแสงสว่างแห่งสัจธรรมว่า ท่านไม่ดื่ม ไม่กินอาหาร และห่างจากกิเลสตัณหาทั้งหลายจนบรรลุถึงเป้าหมาย ท่านมานิ ยังได้เดินทางเผยแพร่เรื่องพุทธศาสนาไปทั่วอินเดีย และภูมิภาคเอเชีย แม้กระทั่ง ศูนย์กลางศาสนาที่เมืองจีนในฐานะที่ท่านเป็นชนชาติอิหร่าน และเข้าใจอย่างถ่องแท้เกี่ยวกับอิหร่าน จนบุคคลทั่วไปได้กล่าวกันว่า แนวทางของพุทธศาสนาที่เกิดขึ้นในอิหร่านนั้น เกิดจากผลงานของท่านมานิ ด้วยเหตุนี้ การเรียนรู้แนวทางต่างๆ ของ ท่านมานิก็สามารถที่จะใช้เป็นแนวความคิดในการ ค้นคว้าเกี่ยวกับพุทธศาสนาในวัฒนธรรมอิหร่านก่อนหน้าอิสลาม

อย่างไรก็ตามหลังจากการสถาปนา อิหร่าน โดยกลุ่มชนชาวอาหรับในศตวรรษที่ 7 แห่ง คริสต์ศักราช นับว่า เป็นครั้งแรกที่บรรดามุสลิมได้มีความมั่งคั่งต่อผู้ที่นับถือศาสนาพุทธในดินแดน อัฟกานิสถานมากขึ้น และได้มีการแลกเปลี่ยนทัศนะ บรรดามุสลิมก็เชิญชวนชาวพุทธเข้าสู่แนวทาง อิสลาม และชาวพุทธบุคคลใดที่ไม่ยอมโอนศาสนา พวกเขาสามารถจ่ายภาษีชดเชยแทน แต่สิ่งที่น่า ภูมิใจก็คือ บรรดามุสลิมในภูมิภาคนี้สามารถอยู่ร่วมกับชาวพุทธ และต่างก็ยอมรับซึ่งกันและกันว่า ศาสนาทั้งสองนั้น ได้ถูกก่อตั้งขึ้นมาจากแหล่งเดียวกัน และภาษีของบุคคลที่นับถือศาสนาพุทธใน ดินแดนของอิสลามก็ถูกนำมาใช้เป็นกองทุนบริหารประเทศช่วยเหลือทหารที่คอยปกป้องดินแดน อาณาจักรอิสลาม ด้วยเหตุนี้เป็นที่ประจักษ์แก่เราแล้วว่า ความรุ่งเรืองของพุทธศาสนานั้นมีมาก่อน จนกระทั่งอิสลามได้ถูกประทานลงมา แต่ทั้งสองแนวทางนี้ ก็สามารถที่จะอยู่ร่วมกันได้ แม้กระทั่งใน สมัยการปกครองจากอดีตของผู้เป็นประมุขที่นับถือศาสนาพุทธก็ยังคงจ่ายภาษีแก่ผู้ปกครอง คอ ลิฟะฮ์ แห่งอิสลามในยุคนี้ ในครั้งศตวรรษที่ 9 แห่งคริสต์ศักราช ผู้ปกครองรัฐของอิหร่านท่านหนึ่ง มีนามว่า ท่านยะอ์กูบ ท่านได้ประกาศให้ผู้ปกครองชาวพุทธต้องจ่ายภาษี และส่งไปยังผู้ปกครอง อิสลามในเมืองแบกแดด เมื่ออิสลามได้เข้ามาสู่ดินแดนของภูมิภาคนี้มากขึ้น ประชาชนที่เคยนับถือ ศาสนาพุทธ ภายใต้การปกครองของชนเผ่าเตอร์ก ประชาชนส่วนใหญ่ก็เปลี่ยนจากพุทธศาสนามารับ นับถือศาสนาอิสลามในแนวทางของซุนนี

คริสต์ศตวรรษที่ 13 โลกต้องได้รับความกระทบกระเทือนจากการบุกโจมตีเพื่อขยายอาณานิคม ของเจงกิสข่าน เมื่อสิ้นอายุขัยของเจงกิสข่าน กุบไลข่านก็ขึ้นสู่อำนาจการปกครอง จึงได้ทำการ สถาปนาอิหร่านและได้ส่งบุตรหลานของพวกเขาเข้ามาเป็นผู้ปกครองอิหร่าน ในช่วงระยะเวลา ประมาณ 1 ศตวรรษ

ในช่วงระยะเวลาที่บุตรหลานของเจงกิสข่านปกครองอยู่นั้น พวกเขาพยายามที่จะจัดตั้งให้ดินแดนอาณาจักรที่เขาปกครองเป็นศูนย์กลางของความคิดในเรื่องพุทธศาสนา เพื่อแพร่ขยายสู่ภูมิภาค เอเชียตะวันตก แนวทางของพวกเขาก็คือการทำพุทธศาสนาให้มีอิทธิพลแผ่ไปทั่วอาณาจักรของ อิหร่านในสมัยนั้น แต่ความพยายามของพวกเขาก็ไม่บรรลุเป้าหมายเพราะการยอมรับนับถือศาสนาพุทธส่วนใหญ่แล้วจะไปทางประเทศจีน จากการต่อต้านของนักวิชาการชาวอิหร่านที่มีส่วนผลักดัน มิให้แนวทางของพุทธศาสนาได้เผยแพร่ไปทั่วอาณาจักร เพราะประชากรส่วนใหญ่ นับถือศาสนา อิสลาม จนเป็นเหตุให้ความพยายามในการเผยแพร่พุทธศาสนานั้นต้องหยุดชะงักลง

ในช่วงการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของประวัติศาสตร์ที่เกิดจากบุตรหลานของเจงกิสข่าน ก็เพราะการเข้ามาของกลุ่มชาวอาหรับจากเมืองแบกแดดที่ทะยอยเข้าสู่ดินแดนของอิหร่าน ในกลางคริสต์ศตวรรษที่13 อิหร่านได้ให้อิสระต่อประชากรที่จะยอมรับเอาแนวทางอิสลามของชนชาติอาหรับมาศรัทธาได้หลังจากหลายศตวรรษที่ผ่านมา อิหร่านก็เริ่มการเปลี่ยนแปลงมารับเอาแนวทางอิสลามเมื่อประมาณ 6 ศตวรรษที่ผ่านมา อิหร่านก็เริ่มเปลี่ยนรูปแบบการนับถือศาสนามาเป็นศาสนาอิสลาม โดยกำหนดให้เป็นศาสนาประจำชาติ

บรรดาผู้ปกครองพุทธศาสนาจากทายาทของเจงกิสข่านได้ปกครองมาเป็นระยะเวลา 24 ปี และขยายอาณาจักรพุทธศาสนาในอิหร่านอย่างมากมาย และนับเป็นช่วงเวลาหนึ่งที่ศาสนาพุทธได้เข้ามามีบทบาทและทิ้งวัฒนธรรมไว้ในดินแดนภูมิภาคนี้ จากสมัยนั้น บรรดานักวิชาการนักวรรณกรรม อย่างเช่น ท่านลามานาฮา ดับตี ก็เริ่มขึ้นที่อิหร่านและวรรณกรรมต่างๆ ของพุทธศาสนาก็บังเกิดขึ้น

ในช่วงที่ท่านอะบากอ ได้สร้างโบสถ์ของชาวพุทธขึ้นในสมัยนั้น มิใช่เพียงเพื่อการกราบไหว้หรือนมัสการแต่เพียงอย่างเดียว แต่เป็นการเผยแพร่งานด้านศิลปกรรมและวัฒนธรรมของจีน สอดแทรกเข้าไปด้วย โบสถ์ที่มีชื่อเสียงมากอยู่ในเมืองมะรอเมฮ์ ซึ่งเป็นเมืองหลวงที่ตั้งอยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือของอิหร่าน และเป็นเมืองที่มีความงดงามมาก โบสถ์ในเมืองมะรอเมฮ์ นับว่าเป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนาในอิหร่าน และเป็นสถานที่เคารพกราบไหว้ของเชื้อพระวงศ์ในยุคนั้นๆ และมีคำกล่าวที่ว่า บุตรหลานของท่านข่านมิใช่จะมองเพียงเรื่องศาสนาแต่พวกเขายังยึดกุมการเมืองให้นำหน้าการศาสนาตลอดเวลา

เมื่อเมืองหลวงถูกย้ายมาอยู่ที่เมืองตัมบรีซ ศูนย์กลางของพุทธศาสนาในอิหร่านก็ถูกย้ายตามมาด้วย ซึ่งท่านอรรฎุน เป็นผู้เคร่งครัดในพุทธศาสนา เป็นชนชาติอิหร่านคนหนึ่ง ซึ่งพยายามเผยแพร่แนวทางพุทธศาสนาจนกระทั่งเขามีแผนการที่จะใช้กองกำลังทหารบุกยึดนครมักกะฮ์ ซึ่งเป็นสถานที่ตั้งสถานบัยตุลลอฮ์

นักเขียนหลายคนได้บันทึกไว้ว่า ในสมัยการปกครองของพุทธศาสนาในอิหร่าน โบสถ์ได้ถูกสร้างขึ้นตามหัวเมืองต่างๆ เช่น เมืองคูฮ์ เมืองมะรอเฆะฮ์ เมืองตัมบรีซ เมืองเคาะมุซอน และเมืองสำคัญอื่นๆ ในแคว้นอะเซอร์ไบจาน

เมื่อฟาซานข่านบุตรของท่าน อรรฎุน ได้ขึ้นสู่อำนาจการปกครองเขาได้ใช้ชื่ออิสลามว่า มะห์มูด แต่เราทราบว่า เขาเริ่มเรียนศาสนาพุทธตั้งแต่เยาว์วัย และเป็นนักคิคนักค้นคว้าเกี่ยวกับเรื่องพุทธศาสนา จนกระทั่งอิสลามได้มีอิทธิพลเหนือตัวเขา เขาเองก็ยังคงรักษาความเป็นพุทธศาสนาไว้ เมื่อท่านอรรฎุน ได้ส่งมอบให้เขาเป็นผู้ปกครองดินแดนแห่งโครอซาน และกล่าวว่า “เจ้าจงสร้างโบสถ์ในเมืองเคาะมุซอน แคว้น โครอซาน ให้ยิ่งใหญ่ เพื่อเป็นศูนย์กลางการเผยแพร่พุทธศาสนา” จะเห็นได้ว่า ถ้าอิสลามไม่เข้ามามีบทบาทในอิหร่านแล้ว แน่نونอิหร่านก็จะต้องนับถือพุทธศาสนาทั้งหมด

เมื่ออิสลามเริ่มเข้ามามีบทบาท ประชาชนส่วนใหญ่เริ่มเปลี่ยนมานับถือศาสนาอิสลาม เป็นมุสลิม และก็เปลี่ยนแปลงโบสถ์มาเป็นศาสนสถานของอิสลาม แม้กระทั่งท่านฆอซอนข่าน ก็ถูกเชิญสู่แนวทางอิสลามและประกาศให้อิสลามเป็นศาสนาประจำชาติ ภายใต้การปกครองทางการเมืองในแนวทางชีอะฮ์แทน

แต่สิ่งที่น่าภูมิใจก็คือ ท่านอัยละคานาน มะกุล น้องชายของท่าน ฆอซอนข่านในฐานะตัวแทนพี่ชายได้เปลี่ยนแคว้นโครอซานให้เป็นดินแดนที่นับถือศาสนาอิสลาม ในแนวทางของมัซฮับ ฮะนาฟี และท่านก็ใช้นามมุสลิมว่า มุฮัมมัด และหลังจากแนวทางฮะนาฟี ก็เปลี่ยนเป็นแนวทางของมัซฮับชาฟีอี ดังนั้นจึงมีเรื่องเกิดขึ้นอย่างไม่คาดคิด แนวทางต่างๆ ก็เลยเปลี่ยนมาสู่แนวทางชีอะฮ์ โดยยึดถือปฏิบัติตามแนวทาง 12 อิมาม ซึ่งเป็นลูกหลานของท่านศาสดา (ศ็อลฯ) ที่เรียกว่า “อะหฺลุลบัยต์”

ดังนั้น จะเห็นว่า ชาวอิหร่าน ที่รู้จักพุทธศาสนานั้น เพราะมีตำราเขียนเป็นภาษาเปอร์เซีย (พาร์ซี) เกี่ยวกับชีวประวัติของพระพุทธเจ้า เขียนโดย ท่านเราะซิดุดดีน ฟิฏลุ้ลลอฮ์ ซึ่งเป็นผู้รู้ในสมัยนั้น เป็นสมัยที่เริ่มแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 14 เป็นจุดเริ่มต้นของการศึกษาอย่างจริงจัง ในเรื่องประวัติศาสตร์อินเดีย ที่เอาประวัติศาสตร์ทั้งหมดมารวมกัน ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 20 ของคริสต์ บทความต่างๆของศาสนาพุทธก็ถูกถ่ายทอดมาเป็นภาษาเปอร์เซีย (พาร์ซี)โดยท่านเราะซิดุดดีน ฟิฏลุ้ลลอฮ์ และยังเขียนถึงศาสนาพุทธว่า แยกออกเป็นสองแนวทางของความเชื่อคือ ในแนวความเชื่อของมหายานและแนวความเชื่อของหินยาน ซึ่งตำราเล่มดังกล่าวได้ถูกเขียนขึ้นเมื่อประมาณ 50 ปีที่ผ่านมา และยังมีตำราภาษาเปอร์เซีย (พาร์ซี) “บะลูลัฮ์เราะซูลุชชุฟ” ที่ได้เขียนประวัติของพุทธศาสนาและตำราชื่อ “ซอนดะห์บีคาร์ท” ที่เขียนเกี่ยวกับเรื่องพุทธศาสนาเช่นกัน อีกทั้งมีการแปลตำราจำนวนมากมาเป็นภาษาเปอร์เซีย (พาร์ซี) ในเรื่องพุทธศาสนา

หลังจากท่านอัลลามะฮ์ มัจญูลียี ตำราของท่านเชกฮุนตุ๊ก ชื่อ “อัยนุลสะยาต” ถูกแปลจากภาษาอาหรับเป็นภาษาเปอร์เซีย ซึ่งปัจจุบันบทความดังกล่าวก็คงเหลืออยู่

ถึงอย่างไรก็ตาม การมาของอิสลามในอิหร่านในยุคของท่านมะห์มูด มอวอน ก็ทำให้วัฒนธรรมศาสนาพุทธในอิหร่านถูกลดบทบาทลง เมื่อประชาชนชาวอิหร่านได้เปลี่ยนมาเป็นมุสลิม แต่แนวทางการสอนของพุทธศาสนาก็ยังคงมีอิทธิพล และเป็นแนวทางของบรรดาซูฟี ของอิหร่าน ในหลายศตวรรษที่ผ่านมา และบรรดาซูฟีทั้งหลายก็ยังใช้แบบแผนการเรียนการสอนของพุทธศาสนาที่ไม่สามารถจะแยกจากกันได้

ในช่วงเวลา 30 ปี ก่อนหน้านี้ ตำราต่างๆ ที่เป็นความศรัทธาเชื่อมั่นเกี่ยวกับศาสนาพุทธที่แปลเป็นภาษาเปอร์เซีย หรือ ถูกเขียนขึ้นนั้น แม้กระทั่งในยุคปัจจุบัน บทความต่างๆ ที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาก็ถูกจัดพิมพ์ขึ้นในภาษาเปอร์เซีย และถูกถ่ายทอดเป็นภาษาอาหรับ บทความหรือตำราเป็นที่สนใจของประชาชนอย่างมาก เพราะมีนักวิชาการถึง 20 ท่านที่ได้ศึกษาเกี่ยวกับ “พุทธศาสน์ศึกษาในประชาชาติอิหร่าน” ในปัจจุบันเช่น คุณ อีน พอชายี และคุณคารียูส ซอยิกอน ก็ได้เขียนบทความเกี่ยวกับเรื่องนี้

บรรณานุกรม

- ◆ คุณอะมีน และท่านซัยยิด สุซัยน์ (1378) ได้เขียนตำราชื่อ “การสะท้อนกลับของพุทธศาสนาในอิหร่านและอิสลาม” จัดพิมพ์ที่ กรุงเทพมหานคร
- ◆ คุณบะลูฮ์ร บุษซาซุฟ จากบทรายงานของท่านเชคศุนคูค และท่านอัลลามะฮ์มััจญลีสี่ (1376) ได้รวบรวมโดย ดร. ซัยยิด อะบฏออลิบ มีรออาบะดีนี จัดพิมพ์ที่กรุงเทพมหานคร
- ◆ คุณบะยานี และคุชีรีน (1370) เขียนตำราชื่อ “ศาสนาและการเมืองในอิหร่านยุคมองโกล” พิมพ์ครั้งที่ 2 ณ ศูนย์ข้อมูลเผยแพร่ของมหาวิทยาลัยเตหะราน
- ◆ คุณกียาอี นิจาต และคุณซัยยิดนุคดีน (1377) เขียนตำราชื่อ “มุมมองของบรรดาอิรฟานในยุคอิหร่านโบราณ” จัดพิมพ์ที่ กรุงเทพมหานคร เมือง อาฏอฮ์ยี
- ◆ คุณกุลจาน และคุณมะฮ์ดี (1384) เขียนตำราชื่อ “มรดกร่วมสมัยกับทัศนะมุมมองยังองค์กรวัฒนธรรมและอารยธรรมของภูมิภาคตะวันออกของอิหร่านและภูมิภาคทรานโซซซาเนียจากโกรูชไปจนถึงเตโมร์” จัดพิมพ์ที่กรุงเทพมหานคร
- ◆ คุณมะชาฮ์ค ฟะรีดะนี และ คุณออซร์ มีคัคต์ (1376) เขียนตำราชื่อ “เมืองบัลค์ เป็นเมืองที่เก่าแก่ที่สุดเมืองหนึ่งของอิหร่านที่ตั้งอยู่ในศูนย์กลางของเอเชียก่อนหน้าศตวรรษแรกๆ ของอิสลาม” จัดพิมพ์ที่กรุงเทพมหานคร เป็นบทวิจัยในสาขามนุษยศาสตร์และเป็นบทความด้านวัฒนธรรม
- ◆ คุณมัชกูร และคุณมุฮัมมัด ญะวีาด (1378) เขียนตำราชื่อ “จดหมายเหตุโบราณ” จัดพิมพ์ที่กรุงเทพมหานคร เป็นบทวิจัยในสาขามนุษยศาสตร์และเป็นบทความด้านวัฒนธรรม

12 กันยายน 2549